

YEDİ HARF NEDİR?*

*M. Zâhid el-KEVSERÎ / Çev. Yunus EKİN***

İslâm'ın doğuşundan günümüze kadar tarih, ezberlenmesi, ezberletilmesi, öğretimi ve kendisiyle uzaktan veya yakından bir ilişki içinde olan her şeyin yazılıp tesbit edilmesi suretiyle, Ümmet-i Muhammed 'in Kur'ân 'a sahip çıkışının bir benzerini, kendi kitaplarına karşı tutumu olarak başka bir millet için kaydetmemiştir. Allah diledikçe de bu böyle devam edecektir. Bu da Allah 'ın "Zikri biz indirdik ve O 'nu biz koruyacağız¹ âyetiyle verdiği vâdinin gerçekleştiğinin göstergesidir.

Şehirlerde, köylerde ve İslam'ın her yöresinde küçük-büyük, genç-ihtiyar herkes onu ezberler. Nitekim merkezî kentlerden uzak yerlerde bulunan bir kimse herhangi bir kelime, harf veya harekede yanılrsa kendisine doğruyu gösterecek ve okuyuşunu tashih edecek birini bulabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'de Kur'an'dan nâzil olan her şeyin iner inmez ezberletilmesine önem vermiş ve "Sizin en hayırlınız Kur 'an-ı öğrenen ve öğretendir."² buyurarak da ashabını Kur'an'ın öğrenilip öğretilmesine teşvik etmişti. Bu konuya dair onlarca sahih hadis sayılabilir...

Allah Resûlü (s.a.v) Mus'ab b. Umeyr (r.a.)'i hicretten önce birinci akabe 'de, Evs ve Hazrec'e Kur'ân öğretmesi için Medineye gönderdi. O da darul-kurrâ 'ya yerleşti ve onlara Kur'ân öğretti. Hicretten sonra Mescid-i Nebevî

* Bu makale, Muhammed Zahid el-Kevserî'nin "Makâlât" (Derseadet Baskısı) isimli eserindeki "Mâ Hiye'l-Ahrufu's-Seb'atü" adlı makalesinin çevirisidir.

** Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Yrd.Doç.Dr.

¹ Hicr, 15/9.

² Buharî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 21.

Kur'ân okuyanlara ait bir ev gibiydi. Ailesi olmayan fakir sahabîler oraya sığınır, birlikte Kur'ân okur ve öğrenirler sonra da fethedilen yeni beldelerin halkına O'nu öğretirlerdi.

Ayrıca Hz Peygamber 'in (s.a.v) emriyle, Sahabenin ileri gelenlerinden bir grup kendilerini Kur'ân'ı insanlara öğretmeye adanmışlar, nihayet Medine, Kur'ân okuyanlarla dolmuştu. Yine Mekke-i Mükerrerme'de, Muaz b. Cebel ve İbn Abbas'ın, Kur'ân ve Kur'ân ilimlerinin sayılamayacak kadar insana öğretilmesinde, gayret ve payları çok büyüktür. Bu çerçevede, İbn Mesud (r.a) da, Kûfe'debirçok kişiye Kur'ân'ı ve Kur'ân ilimlerini öğretmişti. Öyleki güvenilir bir kısım âlimler, doğrudan görüşmek yahut dolaylı olarak öğrenmek suretiyle olsun, İbn Mes'ud'tan Kur'ân ve ilimlerini öğrenenlerin sayısını dört bine çıkarırlar.

Diğer tarafatan Basrada Ebu Musa el-Eşârî de benzer bir tedris faaliyetini gerçekleştirmekteydi. Hafız İbn Darîs Ebu Abdillâh Muhammed b. Eyyub el-Becelî *Fedâilü'l-Kur'ân* isimli kitabında Muslim b. İbrahim, Kurre yoluyla Ebu Recâ el-Utâridî den şunu nakletmektedir: "Ebu Musâ el-Eşârî Basra Mescidinde dolaşır, bizi halkalar halinde oturtur sonra da Kur'ân öğretirdi. Diğer taraftan Ebûd Derdâ (r.a) Dımeşk camisinde güneşin doğuşundan öğle vaktine kadar hep Kur'ân öğretirdi. Kur'ân öğrenenleri onar onar ayırır, her bir halkaya da iyi bilen birini tayin ederdi. Talebeleri herhangi bir hususta yanlış veya hata yaptıklarında onları tashih eder, bilgilendirir ve böylece hepsine danışmanlık yapardı. Bu bilgiler, Ebu Zur'a ed-Dımeşkî 'nin "Tarihü Dımeşk" isimli eserinde ve "Tarihü İbni Asakir"de kaydedilmektedir.

Kur'an öğretimine kendini hasretmişlerden birisi de İmam İbn Âmir'dir ki, sıralama itibarıyla yedi kıraat imamının ilklerindedir. Dımeşk'te sadece onun gözetim ve danışmanlığında Kur'ân öğretilmesiyle meşgul olan dört yüz tane Kur'ân öğreticisi vardı. İbn Âmir, Mütevatir kıraatlar hakkında tehlikeli sözler söyleyen Şevkânî ve Sıddîk Han Kınnevcî'nin bile; tereddüt göstermeksizin kıraatının benzerini okuduğu bir imamdır.

İbnü 'l-Cezerî "en-Neşrü'l-kebîr"ın ikinci cildinde, mutevatir kıraatlar hakkında yanlışya düşen veya insanları yanıltan ve ileri geri konuşan Kınnevcî ve Şevkânî gibilerini reddeden geniş bir açıklama ve değerlendirme vardır.

Ayrıca 1357h. senesi *Mecelletü'l-İslâm* dergisi 11, 25 ve 26 sayılarında geniş bir şekilde bu hususu açıklamıştım.

Allah Resulü 'nün şerefli ömrünün son zamanında, Kur'ân'ın kendisine arzedilmesiyle gerçekleşen "son arza"dan bu tarafa, asırlar boyunca tevatüren bize ulaştırılan kıraatlar Kur'ân'ın birer cüzüdür, parçasıdır, ve yedi hatta on imam vasıtasıyla mütevatir olarak rivayet edilmiştir. Bu kıraatlardan bir şeyi inkar son derece tehlikeli ve sakıncalıdır. Şu kadar var ki mütevatir kıraatlardan, zarurî olarak tevatürünü çoğunluğun bildiği kısımlar olduğu gibi, sadece kıraat ilminde ihtisâşlaşmış, Kurrâ'nın bilebilecekleri kıraatlar vardır. Birinci kısım zikrettiğimizden bir şeyi inkar ittifakla küfürdür. İkinci bölüme girenlerden herhangi bir şeyi inkar ise; kendisine deliller gösterilmesine rağmen inkarında ısrar edilirse küfür olur.

İşte bu tesbit ve değerlendirme olmasaydı İbn Cerir et-Taberî ve Zemahşerî'nin, Mütihazsıs Kurrâ'nın yanında mütevatir olan yedi imamın kıratının bazıları hakkındaki taşkınlıkları çok ciddi tehlike boyutlarına ulaşırdı. Zaten İbn Cerir Kıraat ilimlerinde uzman değildir. O sadece Ebû Ubeyd'in³ beş şehrin kurrâsına ait ihtilafları yazdığı kitabıyla yetinmiş ve Kıraat ilminde vukufiyet sahibi kişilerin içine düşmeyeceği yanlışlara düşmüştür. Üstelik Ebu Ubeyd de kıraat ilmine vâkıf birisi değildir. Aksine gayret ve çalışmaları farklı farklı ilimler üzerinde olmuştur. Ancak onun özelliği kıraat farklılıklarına dair ilk eser yazan olmasıdır. Bu sebeple de her ikisi de hatalarında ma'zurdur. Fakat kıraatların tevatürüne dair delillerin, hüccetlerin tesbitinden sonra hâlâ onların peşinden aynı şeyleri söyleyenler asla maz'ur görülemez.

Ebu Amr ed-Dânî 'nin "*et-Teysir*" ve Şâtibî 'nin "*Hırzu'l Emâni*" isimli eserlerinde bulunan yedi imama ait kıraatların tamamı mütevatirdir. Ancak bu ilimde ehil kişilerce de açıklandığı gibi çok az birkaç yer bundan müstesnadır. Yine "*Müncidü'l-Mukriin*" ve "*en-Neşri'l Kebir*" isimli eserlerde de olduğu gibi bu yedi imamın kıraatını ona tamamlayan diğer üç imama ait kıraatlar da aynı şekilde mütevatirdir. Ayrıca Müncidü'l-Mukriin'de on kıraatın her tabakada nasıl tevatür seviyesine ulaştığının tafsilatı vardır. Bununla beraber on imamın her tabakada tek tek sıralamasını kapsamamaktadır.

³ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. (çev. notu)

Bütün kıraat imamlarının ihtilafı-birbirlerinin kıraatlarının mütevatir ve namazda okunmalarının caiz olduğunu kabul ettikten sonra-herbirinin nazarında muhayyerlik olan yerlerdedir. Biz bu kıraatları ister bir kıraatın vecihleri olarak isterse asırlardır korunan yedi harf olarak değerlendirelim farketmez.

İlk görüş, yedi harfin nuzûl süreci içinde vukû bulduğu ve nihayet Hz. Peygamber (s.a.v) hayattayken "son arza" ile neshedilip, sadece bir harfin kaldığını kabul edenlerin görüşüdür .

Bu bağlamda, Hz. Osman`ın insanları tek harf üzerine cemettiğini ve diğer altısından alıkoyduğuna kâil olanlar da vardır. Nitekim İbn Cerir et-Taberî bu görüştedir. Diğer bazı insanlar da, ona saygı duyarak peşinden gidip aynı kanaata sahip olmuşlardır. Ancak bu tehlikeli ve sakıncalı bir düşüncedir. Zaten İbn Hazm da haklı olarak "el-Fasl" ve "el-İhkam" isimli eserlerinde onu sert bir dille eleştirmiştir.

İkinci görüş ise, Muhafaza edilmiş yedi harfin, hem "son arza"da, hem de Ebu Bekir ve Osman'ın (r.a:) cem' faaliyetlerinde var olduğu şekliyledir. Nitekim Sahabe-i kiram, yazı (hat)'da cem'i mümkün olan hususlarda, muhtelif kıraatları cem'etmişlerdir. Zira onların yazısında hareke nokta ve kelimenin ortasındaki elifler yoktu. Ayrıca bir harf ilavesi veya eksikliği türünden olan şeyleri de Sahabe, Hz. Osman'ın Kuran'ı cem'indeki mushafalara yaymak suretiyle muhafaza etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir 'in cem'inde ise, bu kabil şeyler kenarlara yazılmak suretiyle cem'edilmiş (toplanmış) idi. Nitekim Ebu Amr ed-Dânî'nin "el-Mukni'" isimli eserinde ve "râ" redifli meşhur şerhlerinde bu husus kaydedilmiştir. Cumhûr-u ulemâ, İbn Hazm, İbn Cebbâre, Ca'berî' ve daha pekçok âlim bu görüşü kabul etmişlerdir. Burada onların sözlerini uzun uzadıya verecek değiliz.

Kur'an'ın yedi harf üzerine indirildiği hakkındaki hadisler şüphesiz tevatür seviyesindedir. Ancak yedi harfin açıklanmasında alimler kırka yakın farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Fakat bunlardan çok azına itimad edilebilir. Gerçekte ise Kur'an-ı Kerim'in büyük bir bölümü Mekke fethine kadar Kureyş lehçesi üzerine tek bir harf olarak iniyordu. Mekke'nin fethiyle insanlar kitleler halinde İslama girmeye ve Arap kabileleri heyetler halinde gelmeye başladılar. Bunun

üzerine Cenab-ı Allah,-Hz. Peygamber'in söylediği şekil üzere-Kureyş lehçesine kendi lehçelerinin, hemen uyum sağlamasının zorluğu sebebiyle, bir kolaylık olarak izin verdi, Zaten buna Buharî, Müslim, Tirmizî ve diğerlerinin kitaplarına aldığı Ubeyy bin Ka'b (r.a) hadisi de işaret ve delalet etmektedir.

Tahâvî "Müşkilü'l-Asar"ında şöyle demektedir:⁴ "Yedi harfle insanlara tanınan genişlik, onların, kendi lehçelerinin dışında bir lehçeyle Kur'an'ı okumakta zorlanmaları acizlikleri sebebiyledir. Bundan dolayı da mana aynı kalmakla lafızlarda farklılığa izin verilmiştir. Bu hal bir müddet devam etmiştir, içlerinden yazanlar ve Hz. Peygamberin lehçesine dilleri alışanlar çoğalmış neticede de Kur'an'ın lafızlarını ezberlemeye muktedir hale gelmişlerdi. İşte o zaman Allah Resülünün lehçesinin dışında bir lehçeyle okumalarına olan izin de kalktı." Kurtubî de İbn Abdilberr'den şunları nakletmektedir: "Artık bununla anlaşılmalıdır ki, yedi harf belirli bir zaman zarfında bir zaruret sebebiyle vâki olmuş daha sonra da gerekçe olan zaruretin kalkmasıyla da yedi harfe cevaza dair hüküm ortadan kalkmıştır. Böylece Kur'an'ın tek harf üzere okunmasına dönülmüştür.

Yukardaki bilgilere ilaveten yine Tahâvî, Müşkilü'l-Asâr (IV,181-194)'da, "Ażab âyetini rahmetle, rahmet âyetini azağla bitirmedikçe"⁵ anlamındaki hadîsin tahricinden sonra yaptığı açıklamalarda, başka bir kitapta benzerini bulamayacağınız bir mükemmellikte konuyu uzun uzadıya incelemiştir: "Bu hadiste yedi harfin bizim anlattığımız şey olduğuna delil vardır. Nitekim yedi harf lafızların telaffuzunda, (mana aynı kalmak suretiyle), ihtilaf olmasıdır. Her ne kadar Hz. Peygambere inen şeyler bir lafız olarak inmiş olsalar da; Bu durum zaruret ve ihtiyaçlarından dolayı onlara Allah'ın bir genişliği ve lutfudur."

İmam Şâfiî ise, "İhtilâfü'l-Hadis" isimli eserinde namazdaki teşehhüdün lafızlarının farklılığına dair izahta bulunurken şunları söylemektedir: "Şüphesiz Ashab-ı Kırâm'dan bazıları Allah Resülü'nin yanında, mana aynı kalmakla farklı şekilde Kur'an okumuşlar, o da bunları tasvib etmiş, "İşte böyle; Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyun" buyurmuşlardır.

⁴ Tahavî, Ebu Câfer, *Müşkilü'l-Asâr*, IV, 190-191.

⁵ Ebu Dâvud, *Vitr*, 22.

Kur'an'ın dışında bir zikir veya dua ile ilgili bir şeyde ise aynı genişliğin olması daha evlâdır."

Sehâvî de "Şerhu Elfiyeti'l-Irakî" isimli eserinin 277. sayfasında, hadisin mana ile rivayeti meselesini işlerken İmam Şâfiî'den şunu nakleder: "Allah mahlukatına olan şefkatinden ve ezberlemede hata ve yanlışlar olacağını bilmesinden dolayı Kurân'ın kıraatının onlara helal olması için Kitabını yedi harf üzere indirdi. Lafızlardaki ihtilaflar manayı bozacak şekilde olmadıkça..." Daha önce, Yahya b. Said el-Kattan, "Kur'an, Hadisten daha yüce/üstün olmasına rağmen onun yedi harf ile okunmasına izin verilmiştir" demek suretiyle Şafiîyle aynı paralelde söz söylemiştir. Hatib el-Bağdadi de "el-Kifaye"de Yahya b. Said el-Kattan'dan: "Hadislerde lafızlarını aramakla insanlara eziyet vermekten korkuyorum. Halbuki Kur'an daha fazla hürmete layıkken, manası aynı kalmak suretiyle O'nu yedi harf üzere okumaya izin verilmiştir," dediğini aktarır.

Hız Ömer ve Hişam b. Hakîm'in Furkan Suresinin okunuşundaki ihtilaflarının ve Allah Rasulü'nün "Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyun" hadisinin şerhinde Fethü'l-Bâri'de şu açıklama yer alır:⁶ Bu ifade de yedi harfin hikmetine işaret vardır. O da okuyana kolaylık sağlamaktır. Bu açıklama, "Yedi harften muradın bir lehçede bile olsa mananın müteratif lafızlarla eda edilmesidir. Zira Hz. Ömer ile Hişam b. Hakim aynı lehçeyi konuşurken ihtilaf etmişlerdi." diyen birinin sözünü de desteklemektedir. İbn Abdilberr de bu hususa dikkatleri çekmiştir. Alimlerin ekseriyetinden nakledilen de yedi harften maksat (yukarıdaki) bu açıklama olduğudur.

Ebu Ubeyd ve bazı alimler ise yedi harfle, lehçelerin kastedildiğine kâildirler. İbn Atiyye de bu görüşü tercih eder. Ancak bu lehçelerden de en fasih olanları kastederler. Kur'an önce Kureyş lehçesi üzerine nazil olmuş daha sonra ümmete, Kureyş'in dışındaki lehçelerle Kur'an'ı okumalarına kolaylık gösterilmiştir. Ancak bu hal arapların İslama girişinin çoğalmasından sonra olmuştur. Yani tahfif Mekke Fethinden sonra cereyan eder.

⁶ İbn. Hacer el-Askalâni, *Fethûl-Bâri*, Kahire 1988, VIII, 643.

Hız. Peygamberin (s.av) "Kur 'an yedi harf üzere indirilmiştir." hadisinden kastedilen mananın ne olduğuna ilişkin alimlerin açıklamalarının özeti şudur: Okuyana bir genişlik kolaylık olsun diye indirilmiştir. Böylece Kur'an'ı, müteradif kelimelerin okunması demek olan yedi harf veya yedi vecihle, okuyan okuyabilsin. Sanki şöyle denilmiştir. Kur 'an bu şartla veya bu genişlikle indirilmiştir. Bu da Kur'an'ın okunuşunun kolaylaştırılması sebebiyle olmuştur. Çünkü insanlar tek bir harf üzerinde icbar edilselerdi, bu onlara ağır gelirdi.

İbn Hacer, İbn Kuteybe'nin *Müşkilü 'l-Kur'an*'daki⁷ şu beyanını da aynı yerde kaydeder: "Hüzeyl kabilesi (hattâ hîne) ifadesini (ayın ile) "attâ hîne" şeklinde, Esed kabilesi, (ta'lemûn ifadesini) "ti'lemûn," olarak okuyor, Temim kabilesi hemzeli⁸, Kureyş ise hemzesiz okuyordu."İbn Hacer devamla "eğer herhangi birisi konuşa geldiği lehçesini bırakmak istese, ciddi sıkıntıya düşerdi. Buna binaen bir lutfu ilahî olarak bu kolaylık verilmiştir".

Eğer yedi harften maksat herbir kelimin yedi vecih üzerine okunacağı kastedilseydi Hız. Peygamber: "Kur'an yedi harf olarak nazil oldu" derdi. Ancak buradaki maksat kelimelerin bazen bir, bazen iki ve yediye kadar vecihle okunması kastedilmiş olup bir kelimedede tam yedi vecih okunur anlamı kastedilmemiştir. İbn Abdilberr bu hususta, Alimlerin ekseriyetinin, yedi harfin, yedi lehçe manasına geldiği görüşünü reddetdiklerini ve delil olarak da, Hız Ömer ile Hişam b. Hakim-her ikisinin de lehçesi Kureyş 'tir-arasındaki okuyuş farklılığı ile ilgili hadisi zikrettiklerini, doğru olanın hadisin manasının mana aynı kalarak lafızlardaki farklılık nevinden yedi vecih olduğunu -tıpkı akbil, teal ve helümme gibi,- ekser ilim ehlinin kabul ettiklerini nakleder.

İbn Hacer bu kaydedilen kolaylığın, herkesin arzusuna göre kelimeleri müteradifleriyle değiştirmesi şeklinde olmayıp Hız. Peygamberden semâ ile (onun talimiyle) olduğunu belirtir. Zira Hız. Ömer ve Hişam konuyla ilgili hadiste "Allah Rasulü beni böyle okuttu", ifadesini kullanmaktadır. Ancak bir

⁷ İbn Kuteybe, *Tevilü Müşkilü 'l-Kur'an*, Beyrut 1981, s. 39.

⁸ Kıraat ilminde, hemzeli ve hemzesiz okumadan kasıt "ibdâl" kaidelerinin uygulanmasında görülür. Meselâ Yu'minûne" kelimesindeki sakın hemzenin med yapılarak "yûminûne" şeklinde okunması gibi. (çev. Notu)

kısım sahabe'nin Hz. Peygamber'den duyulmasa bile müteradifleriyle Kur'an kelimelerini okuduğunun sabit olduğunu da ilave olarak kaydeder.

Meseleyi özetleyecek olursak: Gerek "Teyzir" de, gerekse "Şâtıbyye"de tesbit edilen kraatlar Kur'an'ın parçası sayılır. Ancak bu ilmin uzmanlarının da dikkat çektiği birkaç yer müstesnâ. Bir lafzın yerine eş anlamlısını (müteratifini) koymak da geçici bir zarurete binaen olmuştur. Hz Peygamber devrinde "son arza" da nesh edilmiştir.

Günümüze kadar ulaşan bu farklı kıraatlar (okuyuşlar) ya bir harfin vecihleridir ki "teal ve akbil" kelimerindeki türden olan diğer altı harf, Hz Peygamber devrinde neshedilmiştir. Yahut da Hz Peygamber'in cem'inde (son arza'da), Hz Ebu Bekir'in cem'inde ve Hz Osman'ın cem'in'de olduğu şekliyle korunmuş olan bizzat yedi harftir. Hz. Osman'ın cem'i ise, müslümanların yaşadığı belli başlı şehirlere gönderilmek üzere, Hz. Ebu Bekir'in suhufundan istinsah ederek mushafların çoğaltılması, sayısının arttırılmasından ibarettir. Bu istinsah işi aralıksız beş yıl sürmüştür. Allah onlardan razı olsun. Burada ki ihtilaf isimlendirme noktasındadır. (Hz. Ebu Bekir'in cem'i, Hz. Osman'ın cem'i şeklinde) Yoksa nesilden nesile aktarılacak gelen kıraatların tevatüründe değil!. Çünkü Onlar mütevatirdir ve bunda da ihtilaf yoktur. Daha önce belirtildiği gibi Kur'an 'ın birer parçasıdır. Bu çok geniş, dallı budaklı konuda herhalde bu kadar açıklama yeter. Zaten dergiler tafsilata müsait değildir. Allah itidalin yanındadır.